

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLV. évf.

Május—Junius

3-ik füzet.

Dávid Ferencz és kora.

Dávid Ferencz öt évig volt Wittenbergben, a nagy reformátorok akademiáján, tanuló; egy évig igazgatta a besztercei iskolát; egyig volt római katolikus pap Petresen; négy évig lutheránus lelkész Kolozsváron, ebből kettőig püspök; öt évig kálvinista pap s ebből egyig püspök; tizennégyig előbb sociniánus-antitrinitárius, majd unitárius pap s ebből három évig püspök. Életének többi idejét ifjúsága foglalta le. Mint a gyulafehérvári róm. kath. káptalannak törvénytelen eljárása ellen tiltakozó pápista bukkan elő s mint a gyulafehérvári róm. kath. erőszak ellen tiltakozó unitárius tűnik el. E két határ között élete örökös protestálás a lelkiismeret szabadságát veszélyeztetők ellen. Gondolat- és érzelemvilága századának megtestesülése, háborog a megismert rossz jelen s a bizonytalan jövő között; van ereje gyötrelmeinek kipanaszlása által igazságot szolgáltatni önmagának s nem retteg ez által eldobni gazdag jövedelmű állásait. Előbb nagy tömeg szónoka, magyarok s szászok egyaránt versengnek érte; majd pennája Erdély legnagyobb szabású irodalmi polemiájának, hogy végül átlátva korának gyarlóságait, az emberi jóakarat örök késedelmét, megvetve törvényt, megmásítva hirtelen elhatározással adott ígéretet: egyedül járja a böleselők lelki kálváriáját. Kezdetben szónok, élete derekán író, utolsó éveiben filozófus. Jellemének alapvonása az értelem: az észnek volt embere s szíve csak elméjén keresztül nyilatkozott meg.

A római katolikus.

Arról, hogy minő volt a papképzés a XVI. század első felében, alig lehet biztosan tájékozódunk. Emlékeink általánosságban hangsúlyozzák, hogy a mohácsi vész idején, még inkább

pedig az 1514.-iki jobbágy-lázadáskor „igen kevés hajók, számtalan jószágok, erős regulájok, kevés zsolozsmájok az apáturaknak.“ Ugyancsak Apáti Ferencz veti szemükre erkölcstelen-ségüket is. Horváth Mihály és Pulszky Ferencz kortörténeti tanulmányai a szellemi kiképzés elhanyagolására emlitenek erős bizonyítékokat. Máshonnan tudjuk, hogy századának legkiválóbb fehér-ruhás szerzetese, maga Martinuzzi, úgy szólván írástudatlan; nevének leírását csak vén korában tanulta meg. Ily körülmények között nem várhatunk sokat a korabeli papnevelő intézetektől. A főesperesek évenként egyszer beutazták kerületüket; ez alkalommal azokat az ifjakat, kik „eléggé tudnak olvasni, énekelni s az elemi ismeretekben némi jártassággal birnak“ és kedvet éreznek magukban egyházi pályára lépni, összeirták s bejelentették a káptalan olvasó kanonokjának, ki egyszersmind a papnevelő iskola igazgatója is volt. A lector a püspök vagy a prépost útján magához rendelte a növendékeket s valamelyes beiktató ceremónia után elhelyezte őket a káptalan internátusában. A tanulási idő személyenként és szükség szerint változott; ennek elteltével a theologus a püspök előtt kikérdezte őket s ha kielégítő volt képzettségük, pappá szenteltettek. A ki csak káptalani oktatásban részesült, ritkán lett több egyszerű falusi lelkésznél. Kiben a tudományok iránt nagyobb érdeklődés mutatkozott s a kiről általában a legjobb véleménynyel voltak előljárói: annak tovább képzéséről is gondoskodtak. A külföldi egyetemeken végzettekre itthon rendszerint fontosabb hivatás s fényesebb jövő várt: őket alkalmazták a hazai tanintézetek élére s az egyházmegyei kormányhivatalokba.

Ilyen előtanulmányok után került Dávid Ferencz 1545 őszén Wittenbergbe. Megérkezvén, első dolga honfitársainak fölkeresése volt; ez annál bizonyosabb, mivel a Wittenbergben tanuló magyar ifjak épen ez időtájt szervezték bursájukat s így maguk is keresték az érintkezést új társaikkal. Az a világ, melyet Dávid Wittenbergben talált, nagyon sokban különbözött attól, melyet szülőhazájában tanult ismerni. A helységek jelentőségét nem mindig szerencsés fekvésük vagy lakóinak száma s jólléte adja, hanem többször az a kapocs, mely összefüzi a benne élő kiváló szellemek s keletkezett eszmék erejét, hatását a kor egyetemes eszmeáramlatával. E tekintetben Wittenberg nagyon sokat köszönhetett professorainak. Luther bátorsága s

Melanchton mérséklete megbecsülhetetlen vala s az egyetem a tudósok és tanulmánygók találkozó helye. Azonban az év, melyben Dávid e világhíres emberek társaságába lépett, egyike volt a reformáció belelete legválságosabb éveinek. Az amúgy is sanguinikus Luther, földi pályájának végéhez érve, testi s lelki erejének lankadása következtében már-már szakadást idézett elő saját táborában, mely az új hit egynémely tételét illetőleg régóta nem volt egyetértésben. A reformáció immár túlhaladta e fejlődés megindítóját s Luthert is elbukással fenyegette. A kezdetben egységes protestánsizmusnak megszületett saját ellenzéke, mely maga is értelmi árnyalatok szerint oszlott szét; s míg Róma erős fegyelmességű jezsuita hadával észrevétlenül hatolt a hitforrongás miatt határozott véleménynyel még nem rendelkezők lelki világába, a védelemre nem szervezkedett protestánsizmus áldatlan testvérharcban épen attól fosztatott meg, mi küzdelmének lényegét tette.

A reformáció a bűn és annak megbocsátásáról való egyházi tanítás átalakításával kezdődött.¹ A római katholicizmus rendszerét egészen eldobni s helyette újat teremteni, a protestánsizmus első tíz évében egyetlen reformátornak sem volt szándéka. Hiszen ez az egyház tiszteletreméltó elveken épült fel. Isten legszebb adományai: az értelem, a lelkiismeret s a szabadakarat — voltak alapjai. A midőn Luther azt hirdette, hogy a bűn megbocsátásának hatalma vétessék el az egyház szolgáitól s bocsáttassék vissza Istennek kegyelmi tényei közé: tulajdonképen csak kora papságának a szentségekkel való visszaélése ellen szólalt föl, nem pedig az anyaszentegyházat lényegében alkotó fölfogás ellen. A római katholicizmus eredetileg, sőt csak pár évtizeddel is előbb még nem tartalmazta e sérelmes tanításokat. Most megváltozott minden. A pápai megbizottak árulták a lelki békét, Luther a megtisztulástól tette függővé azt; amott a papok Istennek akaratával vélvén rendelkezni, feloldozták a bűnöst, emitt a pap csak tolmácsolta Isten kegyelmét. A római hit szerint a lényeg az egyház hatalmában van, Luther szerint a megtérő egyén lelkében. Tulajdonképen

¹ A reformáció kora etnikájának és theológiájának itt olvasható összefoglalását l. még Ker. Magv. 1909. évf. 196—202 l.

Luther sem veti el egészen a cselekedeteket, a bűnbánat első jeléül ő is testi lelki gyötrést kívánt, azonban e gyötrések megválasztását, sőt jórésben a gyötrések időtartamát is a hívő lelkiismeretére bízta; míg a római hit az egyházra.

A pápaság kezdetben nem vette elég komolyan Luther föllépését, minélfogva annak igazi jelentőségét is félreismerte. Minthogy Luther csak közvetítő szerepet adott a papságnak, az ellenkező bebizonyítását tekintették első teendőjüknek. Ennyi még nem lett volna félreértés, de igenis azzá vált, mihelyt a bizonyítást következtetésekkel kapcsolták össze. A pápa Krisztusnak földi helytartója, a mi másszóval annyit jelent, hogy rendelkezik mindazon hatalommal és erővel, a mivel a kereszténység feje. Ámde Krisztus tagja a szentháromságnak s ennélfogva mint Fiu, lényegben egy az Atyával. Ha tehát csak Isten bocsáthatja meg a bűnöket s Isten lényegileg ugyanaz, a mi egyszülött Fia, továbbá a pápa Krisztusnak teljes hatalmú személyesítője e földön: következik, hogy a pápa isteni hatalommal rendelkező, ezen a földön ő a látható Isten. Ime, ez az a következtetés, a mely Luther állításainak félreértéséből származott! A pápaság theologiai magyarázatot adott Luthernek ethikai tételeire. Azonban készséggel el kell ismernünk, hogy az adottnál más választ nem adhatott, mert ha elfogadja a protestáns elveket, azok értelmében meg kellett volna változtatnia egyházának egész szervezetét. Ha t. i. a pap csak közvetítő Isten és ember között, akkor az evangelium szerint minden pap egyenlő rangban ép úgy, mint a hivek iránti kötelességben. Ámde mi lenne ily körülmények között a pápából, bíborosaiból, püspökeiből, kanonokaiból, mindenek fölött pedig a pápaság világi hatalmából? A katolikus egyháznak — úgy látszik — létérdeke volt félre magyarázni Luther tételeit.

A hatalmi szempont ok volt a félremagyarázásra, Luther reformátori iratai szolgáltatták ehhez az alkalmat.

Láttuk, hogy Luther szerint végső elemzésben Isten annyi, mint lélek, a bűnbocsánat Isten kegyelme s a bűnbeesés Isten szeretetének megvonása, röviden: e földön a bűnbeesés is, meg a tiszta élet áldása is Istennek sujtó vagy fölemelő cselekedete; kérdés: vajjon minő szerep van hát kijelölve a Krisztus számára? Mindaz, a mi a kezdetben egységes lényegű protestántizmust később annyi felekezetre tagolta s mutatkozó nagy

erejét áldatlan „testvérharcban“ a római katolicizmus javára rövid száz év alatt összetörte, ezen az egy kérdésen sarkallott. Azt Luther is tudta, hogy hitrendszeréből nem hiányozhat Krisztus, sem pedig csupán olyan hirnöki szerepet nem tulajdoníthat neki, minő Mózesé avagy az apostoloké volt. Másfelől azzal is tisztában lehetett, hogy ha a bűnbánat processusában nélkülözni tudjuk Krisztust, hát akkor a legpompásabb theologiai magyarázat sem kényszeríthet minket az ő imádására. Már pedig a gyakorlat szerint az ő imádságát imádkozzuk, az ő nevében kereszteltetünk meg, az ő emlékére veszszük az Urvacsorát s őt ünnepeljük a „sátoros“ ünnepeken, vagyis egész hitvilágunk körülötte épült fel. A római katolicizmus e kérdést úgy oldotta meg, hogy Krisztust lényegében s formailag egyenlővé tette Istennel s az így neki tulajdonítható földi hatalmat az egyház birtokába adta. E tanításból az egyházra vonatkozó részt Luther már elvetette, mondván, hogy az egyház nem isteni rend; azonban Krisztus istenségével is így bánni el — nem tartotta helyesnek.

A bűnbocsánat végbemenésének volt egy olyan pontja, mely alkalmasnak látszott Luthert kiségiteni zavarából. Régebben a római katolikus egyház azt tanította, hogy az ember erejéhez mért munkássággal ki tudja érdemelni bűneinek bocsánatát, még pedig úgy, hogy „az ész, fájlatva a bűnt, Isten szeretetének munkáját mintegy kicsalja magából, más szóval: jót eselekszik az Isten kedvéért.¹ Ebben a felfogásban sok nagy és veszedelmes tévedés található, de ezeknek előszámlálása hosszadalmas volna, csupán csak azt gondolja el az olvasó, hogy ha ez keresztyén igazságosság, mi különbség van a bölcsészet és Krisztus tana között? Ha a bűnbocsánatot kicsalt eselekedetek által kiérdemeljük, akkor mit használ a Krisztus? Ha az ész által és az észnek eselekedetei által megigazulhatunk, mi szükség van Krisztusra vagy ujjászületésre?“ A valóság Luther szerint csak az lehet, hogy az ember nem saját érdemei alapján, hanem ingyen Krisztusért nyeri bűnei bocsánatát a Krisztusban való hit által. Ez állítását az eredendő bűnről való tanítással igazolta. „Ádám esete után az összes, természetes módon születő emberek bűnben fogantatnak és születnek, azaz

¹ Az itt következő idézet *Melanchton*: Apologia-jának Mayer Endre által (Budapest, 1900) készített fordításából szószerint van kiírva. 68. s köv. l.

ők mindnyájan anyjok méhétől fogva telve vannak rossz kívánsággal és hajlammal s természettől fogva nem lehet semmiféle igaz istenfélelmük, semmiféle igaz hitük Istenben“. (u. o. 49 l.) Az eképpen már születésénél fogva bűnös emberiség nem szeretheti Istent. „Mig rettegtesd és az örök halálba vetni látszik: addig az emberi természet nem képes annyira felemelkedni, hogy a haragra gerjedt ítélő és büntető Istent szeresse“. (u. o. 77 l.) Ámde Istennek végetlen jósága nem engedhette elkárhozni az embereket, ezért elküldötte egyszülött fiát, hogy halálával megváltsa az eredendő bűnt. Minthogy pedig az eredendő bűnnel együtt szállott a földre az emberi természetnek rosszra való hajlandósága is, Istennek fia Ádám esetét s ezen esetből származó bűnös hajlandóságot váltotta meg. Ki ez az Isten fia? Ember bizonyára nem, hiszen akkor őt is terhelte volna az eredendő bűn; úgy hát maga az Úr, a ki istenségében minden emberi tökéletesség foglalatja; krisztusi mivoltában pedig az emberi, a földi nyomor megszemélyesítője. Eképpen Krisztusban kettős természet van. (u. o. 65 l.)

A megváltásért mivel tartozik az emberiség Krisztusnak? Ez a második kérdés, melyre Melancthon Apológiája az alábbi, részletes választ adja: „Mivel az emberek saját erejükből nem képesek Isten törvényét teljesíteni, mert mindnyájan bűn alatt és örök haraggal és halállal sújta vannak: ez okból a törvény segítségével a bűntől meg nem szabadulhatunk és meg nem igazulhatunk; de adatott nekünk a bűnbocsánatnak és Krisztusért való megigazulásnak ígérete, a ki mi érettünk küldetett, hogy eleget tegyen a világ bűneiért és helyeztetett közbenjárónak és engesztelőnek. És ezen ígéret nincs feltételezve, tetteink érdemszerűségétől, hanem kegyelemből ad bűnbocsánatot és megigazulást“. (i. h. 78—79 l.) Ez a kegyelmi ígéret attól van föltételezve, hogy hisszük-e azt, miszerint egyedül a Krisztusban való hit által nyerünk bocsánatot? Itt már világosan látható, hogy a megtisztulásnál Isten helyett a Krisztusban való hit lett fontosabbá. Tulajdonképpen nem is mi nyerünk bocsánatot, hanem az a hit, mely „a bűnös rettegésekben föl-emel és megvigasztal“. (i. h. 85 l.) Ez a hit nem lehet ráéresszakolt, de szükség, hogy a lélek hite legyen: a kiben ez meg van, arról azt mondjuk, hogy bírja a szent lelket. „A szent lélek nem üres fogalom, hanem a mely megszabadít a haláltól,

a szívben új életet szül; ennél fogva ez a halálos bűnnel együtt nem létezhet“. (i. h. 85 l.) Vagyis csakis megtisztult ember bírhatja Istennek szent lelkét.

A megigazulásnak tényezői eképpen ujjal szaporodtak. Előbb csak Isten és az ember cselekedete volt a bünbocsánat, később Krisztus érdeme s az ez által nyert szent léleké lett, még pedig úgy, hogy Krisztus érdemétől vala függővé téve minden. Igen természetes, hogy annak, a ki bünbocsánatot várt, előbb Krisztus követőjévé kellett lennie. Minthogy pedig az ember születésénél fogva bűnös, már születésekor, tehát csecsemő korában meg kell, hogy kereszteltessék. (i. h. 212 l.) Bűneink megváltásáért Krisztusnak elsőbben a keresztséggel tartozunk, ez az időszerinti első szentség. Második szentség az Úrvacsora, mely egyik jelentése szerint egyfelől a lelkiismeret vigasztalása, másfelől Isten dicsőítése. (i. h. 384 l.) E szentségben két elem van: a külső jel, t. i. a kenyér és a bor s az ige. Az igének ereje által a külső jelben egyesülünk a Megváltóval. Másik jelentése szerint tehát az Úrvacsora Krisztussal nem csupán lelki, de test szerint való közösséget is jelent. Ennyit elfogadtak a római katolikusok is annak a hozzáadásával, hogy a hívők csak kenyeret kaphatnak, melyben Krisztusnak átlényegült testét veszik. Eképpen szerintük tisztán jelkép az Úrvacsora. A bort azonban eltiltották az anyaszentegyház világi tagjaitól, nehogy szentségi járulék czimén imádni kezdjék azt. Luther tiltakozott e fölfogás ellen, mondván: „Miért ne foglalhatná be Krisztus a maga testét a kenyér lényegébe épp úgy, a mint befoglalja a járulékokba? Lám! a vas és tűz, e két lényeg az izzó vasban épp úgy vegyül össze, hogy minden részecskéje vas és tűz. Miért ne lehetne hát sokkal inkább benn Krisztus megdicsőült teste a kenyér lényegének minden részecskéjében?“ S hogy állítását erősítse, a következő példát említi: „Hisszük, hogy Krisztus szüzen született anyja méhéből. Hát ők (t. i. az ellenkező véleményűek) itt is azt mondhatják, hogy e közben Mária teste megsemmisült (vagy az ő kényelmesebb kifejezésük szerint: átlényegült) úgy, hogy tehát Krisztus az ő járulékaiba beburkolózva, végül ezen járulékok útján jött napvilágra. Ugyanezt kell mondaniok a bezárt ajtóról és a sirnak bezárt bejáratjáról is, a melyen át ő ki s bement sértetlenül“. stb.

Nem szükség tovább elemeznünk a lutheránizmust, e két

szentség a tanítások lényegét foglalja magában s e lényeg mindazt, a mi a kiindulástól való eltévelyedést okozta. Van-e itt szó Istenről és emberről? Az eredetileg erkölcsan nem merült-e itten dogmatheologizálásba? Minden egyes állítást nem számtalan ellenvetés fenyeget? S ha még csak ekkora lett volna az eltévelyedés! Azonban a fékevesztett értelem önmagát tolta a hit helyére. Ez által nagykorosítva lett a kételkedés, az evangelium hite megszűnt élet lenni, tudássá változott át. S mily kétségbeejtő e tudás!

Zwingli nem hitte, hogy Ádám bűne elkárhóztatta volna az emberiséget; hogy szánk valóságos hust ennék és vért innék, midőn az Urvacsorában kenyeret és bort vesz magához. Hivelt e két tiltakozásra eskette meg. Luther e kifogások ellenében nem tudott egyéb bizonyítékokat felhozni, mint a mit a bibliában talált; s mert hitének összes tételei, állításainak összes árnyalatai a szentírás megfelelő helyeinek rendszerbe foglalása, reformelvűl állította fel, hogy mindent változatlanul kell hagyni, a mit a szentírás meg nem tilt. Soha elv ennél károsabban meg nem boszúlta önmagát. Hiszen ha a szentírás azt tanítja, hogy saját jó cselekedeteink nem tudnak minket üdvözíteni, úgy jót cselekedni egyáltalán nem érdemes; másfelől, ha Krisztus megváltotta bűneinket, hát akkor az ő végéremehetetlen kegyelmének tudatában szabadon vétkezhetünk. Ime egyik kisarjazása Luther elvének. S ha ezzel szemben azt találta volna mondani valaki — rámutatva a kegyelem tudatában vétkező anabaptistákra —, hogy Isten szívesen veszi tőlünk a jó cselekedeteket is: ez annyi lett volna, „mint tárt kaput nyitni a keresztny tökéletesség keresésében divatozó visszaélés előtt.“ Nem, ilyen fölfogással nem lehet táplálni a jóerkölcsöt. Minden reformátornak számolnia kell az emberiség azon nagyobb részével, mely a mellett, hogy tudatlan, egyszersmind hajlandó mindent kiforgatni igazságából, ha bűnös kedvteléseit táplálhatja vele. Ez alapra állott Kálvin. Ő is elfogadta az erendő bűnösséget: Krisztust ő is megváltóul tanította; az urvacsorában — Lutherrel ellentétben — átlényegülést hirdetett. Azonban mindezeknél fontosabb, hogy tanai nem védelmi tanok voltak, hanem az önmagát megteremtteni akaró egyházéi. E tekintetben joggal ismételhetjük a jezsuitákkal vont párhuzamot, hiszen mindkettőjük zászlaján ugyanegy a fölírás: „Mindent

tenni kell, mit Isten parancsol!"; csakhogy a kálvinisták e tételt a következőből vonták le: „Mindent el kell törölni az egyházban, a mit Isten ígéje nem parancsol!“. A kategorikus imperativus hirdetője itt a protestáns reformátorral egyesült. Luther csak arra tanított: mit szabad cselekednünk; Kálvin arra, a mit tennünk kell.

Valóban fölemelő tudat a kötelességérzetnek e nagy fontossága. Ha e kötelességérzet hitünknek cselekvéssé vált szabad-akarata lett volna, ha e kötelességérzettől függött volna üdvességünk vagy elkárkozásunk: az embernek Istenben való hite dicsőül meg. Ám — — a század Kálvinban sem tagadta meg önmagát. A kérdés, mely Luthert, Melanchtont annyira aggasztotta, Kálvint sem kerülte el. „Mi szerezhethet az embernek Isten előtt megigazulást és üdvességet?“. Ez volt eddig a kérdés. Kálvin tovább ment s azt kérdezte: vajjon Krisztus érdemei minden bűnös embert megváltottak? Vajjon valamennyien üdvezülhetünk? S vizsgálva a szentírást, hivatkozva különösen Pál leveleire, eljutott arra a rettenetes állításra, hogy „az Isten az emberek megromlott tömegéből már előre csak egy bizonyos meghatározott számot választott ki az üdvességre és örökéletre; a többieket pedig örök kárhozatra rendelte. Az Istennek ezen örök végzete ellen, vagy annak megváltoztatására az ember sem jót, sem rosszat egyáltalában nem tehet. A ki előre elválasztott, az a kegyelemből soha és semmiképpen ki nem eshetik; a ki el nem választott, az, bármit tegyen, mégis az örök kárhozat fia marad“.¹ Megrendül bennünk a hit Isten atyai szeretetében, elhomályosul a mindeneket éltető verőfényes világosság e kegyetlen szavak hallatára. Nincs az emberi tudásnak zordonabb tétele, nincs a fékevesztett értelemnek megfoghatatlanabb igazsága ennél. Mindaz, mi önkénytes halálba tudja kergetni a bűn súlyától elnyomott emberiséget, mi képes megfosztani a reménytől a jó útra térni akaró öntudatot: megtestesült e tanban. Mivé lesz itt a kötelességérzet; s e fogalom: „Mi Atyánk!?“ A legszentebb eszme a praedestination zátonyra jutott.

Nem egyes ember dicsősége e nehézségeknek, ellenmondásoknak kifejtése. A korszak műve volt az, mely heves for-

¹ Kálvin életrajza jeles megírójának, *Révész Imrénének* szavai. (Kálvin élete és a kálvinizmus. Debreczen, 1909. 3 kiad. 310 l.)

rongásában az eszméket a legkülönbélebb alakban hozta felszínre. Az áramlat, mely a reformáció tévedéseit megjelölni, hiányait kipótolni s egységét visszaállítani volt hivatva, kezdetől fogva két irányban fejlődött. Egyik a hitnek gyakorlati vonatkozásait, másik az értelem megbicsaklásait akarta helyreigazítani. Annak neve anabaptizmus, ezé antitrinitárizmus. Első megnyilatkozásában az újrakeresztelkedők csoportja látszott a lényegét tartalmazni, valójában azonban ők a tudományos vizsgálatoknak később kiderítendő eredményeit anticipálták. Éppen ezért mozgalmuk forradalmi jellegű volt a nélkül, hogy akár történelmi, akár rendszeres alappal bírt volna. Mihelyt lecsöndesült a féktelen tobzódás s az izgalmakat a megfontolás váltotta föl: a lutheri s kálvini protestánsizmusnak egyetlen komoly ellenfele maradt: a történelmi tradíciók alapján fejlődött antitrinitárizmus. S még nem áldozott le a nap a század alkonyán, mikor ennek az iránynak is lehullanak béklyói: a XVI. század esthajnalán felpirkad az unitárizmus, a tagadás helyét a rendszeresen pozitív hit foglalja el.

Annak az antitrinitárizmusnak, mely a reformáció korán keresztül fejlődött, csirái Felső-Itáliában valának elvetve. Ez épp oly természetes, mint sokat megmagyarázni alkalmas tény. A protestánsizmus kezdetben nem volt öncél; lényegileg az az elv nyert benne kifejezést, a mit a pápaság fönnállása óta oly sok igaz hitű buzgó lélek óhajtott: vajha még egyszer megvalósulna e földön Krisztus valódi egyháza. Ha tehát nem akarjuk félreérteni a reformáció valóságát, úgy nem szabad felednünk, hogy a protestánsizmus csupán kritikája volt a Krisztusi tanításokból megszerkesztett római katolikus egyháznak és nem a helyett egy jobbnak készítése. Ebből könnyű megmagyarázni, miért voltak olaszok az első antitrinitáriusok; hiszen ők állottak a pápasághoz s így a római egyházhoz legközelebb; ők láthatták, mi változást okozott a renaissance-szal újraébredő ó-kori filozófia, röviden: az ő tekintetüket a római hit akkor is fogva tartotta, mikor a többi protestánsok a ceremóniák elhagyása következtében megfélekeztek a pápás hit rendszeréről.

A XVI. század antitrinitárizmusának Velenceze volt szülőhelye; az a város, mely egyfelől mint Európa kereskedelmének középpontja, elsőül fogadott magába minden áruczikket, legyen

az élelmiszer, ruhanemű, díszlet vagy könyv; másfelől köztársasági szabad szellemével, vagyongazdagságon nyugvó fegyveres hatalmával föltétlen biztonságot nyújthatott a politikáért s a vallásért üldözötteknek. Ezekhez járult kedvező földrajzi helyzete. Olasz földön feküdt s mint ilyen város, a priori római hitű volt; ám a XVI. század első negyedében a többséget a szomszédos Svájez zwinglianus tanai üdvezítették. Bracciat, még inkább Melancthon levele, mindkettő 1538-ból, bizonyítják, hogy Luther tanításai is sok elmében fönnakadtak. De ugyanez a Bracciat állítja, hogy ez időtájt Serveto első könyve — *De trinitatis erroribus* — el volt tiltva Velence s a szomszédos Brescia, Bergamo, Verona, Padua, Vicenza és Treviso, valamint még sok más olasz város könyvpiaczáról. Tehát már előbb kellő érdeklődést kelthetett. Az kétségtelen, hogy az előkelőbb gondolkozásuak distingválni tudták e felekezeteket, a közhit azonban valószínűleg összezavarta s amolyan dogma-konglomerátumot fogadott el. Hihetjük ezt annál inkább, mivel ez időtájt a rómain kívül egyik hitrendszer sem volt még kijegecedve. Bár — mint mondtuk — a zwingliánusok valának többségben, a doge mint önálló hatalmi tényező, nem nézte tétlenül egyháza romlását s a hivatalosan megerősített inquisitio előtt kegyetlen protestánsüldözést rendezett. Ki tehette, menekült. Nagy részük Zwingli földjét kereste föl, voltak azonban olyanok is, kik távolabb kerestek új hazát. Ezek közé tartozott a piemonti Blandrata György, ki éppen ekkor végezte be orvosi tanulmányait a páduai egyetemen. Vándorútját Lengyelországba vette, mely a külállamok között elsőül nyújtott hajlékot az olasz menekülteknek. Sforza Bona királyné udvarában telepedett le, de nem sokáig volt maradása, a királyné lánya orvosául szánta s 1544 végén az erdélyi fejedelmi udvarba küldötte Izabellához.

A pápa 1542 július 21.-én törvényesítette az inquisitiot. Caraffa és Toledo, kikre ez intézmény bízott, a régi dominikánus inquisitiot túlhaladó buzgóságot mutattak. A kiválóbbak közül Ochino Bernardino volt az első, kit üldözöbe vettek, majd Vermigli Martyr Péter, Caelio Secundo Curione következett sorra. A máglyától Svájez mentette meg őket. A boszús üldözők ekkor fokozott figyelemmel kutatták a kisebb értékű eretnekeket. Az örökös rettegés sok önként jelentkezőt juttatott börtönbe, de még többen voltak, kik — halálos veszedelmek között

bár — menekültek. Ezek közé tartozott mantuai Stancaro Ferencz, ki előbb Veltlinben a Paravicini-családnál keresett menedéket, majd pedig Svájcban telepedett le; 1547-ben Baselen a héber nyelv tanára, két év múlva Kolozsváron iskolamester.

Ezen események híre nem került el Wittenberget. Melancthon későbbi irataiban gyakran utalt arra, minő aggodás szállotta meg őt ezen időben. Előadásait nem egyszer szakította félbe, hogy valamely új hirt közöljön tanítványaival. S lehetett-e érdekesebb, jelentősebb újság a protestáns forrongás e különféle alakzatainál? 1546 február 15.-én Eislebenben meghalt Luther. Melancthon volt az első, ki Wittenbergben erről értesült. A hirt éppen akkor hallá, midőn a szószékre lépett. Lesujtva a fájdalomtól, csak ennyit mondott: „A mi atyánk, a mi atyánk meghalt“.¹

Ha baj volt, hogy a reformáció Lutherben elveszté vezérét, nagyobb volt az, hogy az új egyháznak nem volt kormányzója s a széthuzó törekvések akadálytalanul érvényesülhettek. Az első, ki a Luther taposta útról ha nem is tért le, de azt tágra kiszélesítette, maga Melancthon volt. A Luther s Melancthon közti különbség a determinizmus- és indeterminizmuson kívül a világi hatóságok egyházi beavatkozására vonatkozott. Luther szerint „nem tüzzel, hanem az Írás:al kell az eretnekeket meggyőzni“. Melancthon — részben Kálvin példájára — már azt vallja, hogy a fejedelem örökös alattvalói hitén s ha valaki az igaz keresztény hitet megsérti, mint eretnek — világi hatóság által büntetendő. Az eretnekség pedig kétféle lehet: az egyik az, mely a hit dogmáit megtoldja, mint pl. a római katolikusok, ezek nem oly hibásak, mint azok, kik e dogmákat többé-kevésbé figyelmen kívül hagyják, mint a kálvinisták s a Servetot követő antitrinitáriusok.²

Azonban nem csupán az egyetemes protestántizmusról értesült Dávid Ferencz Wittenbergben, hanem hazája állapotáról is. Basilius István 1544-ben ugyan csak arról visz magával értesítést, hogy a lutheránizmus diadalmasan terjed s nyomában a fölvilágosultság; hogy Honterus főleg az iskolák építését sürgeti; hogy Nagyszeben a Kolozsváron tartózkodó Stancarotól

¹ *Nisard*: A renaissance és a reformatio. Budapest, 1875. 421 l.

² Paul *Janet*: Politika és morál. II. 158—165 l.

kért véleményt közoktatásának reformálására nézve s Petrovics akadémiát szándékozik állítani. Melanchton utján, kit Stöckel, Preysz, Gyalui Torda Zsigmond, Wagner Bálint s mások értesítettek, azt is megtudta, hogy Martinuzzi dolgai kezdenek bizonytalanul állani, napok multával ellenségeinek száma szaporodik, e miatt élete sines biztonságban. Pedig Dávid Ferencznek szüksége van a barátira, vagy tán inkább nem is magának, hanem pártfogójának, Meggyes Ferencz nagyprépostnak, kit Martinuzzi bizalma tett a gyulafehérvári káptalan élére. 1550-ben levelet írt Meggyesnek, főlemlegeti benne egyházkormányzói érdemeit s a munkát, mit Erdély érdekében otthon s Lengyelországban Martinuzzi megbízásából végzett; gunyosan szól a széthuzó pártoskodókról; majd önmagára tér át s további segedelemért esd. Levelének pergő distichonjai Melanchton iskolájára valának. Fájdalom, kinek örömet akart szerezni általa, nem sokáig élvezhette azt. Martinuzzit ellenei 1551-ben meggyilkoltatták. A Castaldo által teremtett új rend Erdélyt gyökerestől felforgatta. Az eddig leplezett török-német ámitás Martinuzzival együtt elmúlt s az új aera diplomatái a multból csupán ellenségeket örökölték. A haza sorsáért ezután csak aggódni tudtak a német párti honfiak, nem egyszermind segíteni is azon. A rosszul kezdett munkát a természet rombolása tetőzte. Pestis vész dühöngött végig Erdélyen. Az idők ilyen mostohajárása óvatosságot tanácsolt, ki-ki összevonta reményeit, terveit s néma rettegéssel várta a bizonytalan jövődőt. Meggyes, a Castaldo által kinevezésre ajánlott püspökjelölt, mint a meggyilkolt barát hű követője, érezte legjobban a változásokat. A protestántizmus Erdély északkeleti felében immár nemcsak hitreform, hanem politikai fogalom lett s e fogalom a független nemzeti királyság jegyében fogamzott. A protestántizmus diadala tehát nemcsak a római egyháznak fogja bukását jelenteni Erdélyben, hanem a németbarát politikának is. E körülmények arra indították, hogy szakitson az új törekvések pártolásával. Dávid Ferencz minden segedelemtől megfosztva hagyta el Wittenberget. Itthon előbb beszterezeti iskolaigazgató, majd petresi pap lett.

A lutheránus.

Mindaddig, míg a lutheránizmus hozzánk el nem jutott, Erdély a római katolikus hitet vallotta s e vallás egyszer-

smind alkotmánytényező is volt. Mint nem önálló fejedelemség, Erdély a törvényszerűleg megkoronázott magyar király birodalmához tartozott. Az uralkodó király ugyanegyszerre egyházának legfőbb személye volt. Apostoli jogánál fogva az ő belátására, szentesítésére volt bízva a főpapságok adományozása, mi által a királyi tanács fele mindig az ő tetszése szerint alakult meg. Az eképen kormányhatalomra emelkedett egyházi rendnek első törekvése az államban külön theokrátikus állam alapítása lett, a mit az által vélt elérhetni, hogy egyfelől függetlenítette magát az összes világi rendelkezésektől, másfelől azonban a világi ügyek intézésében a világi hatalommal legalább is egyenlő jogot kívánt. Mindkét törekvését meg is valósította. E hatalmi állapotra Nagy Lajos mérte az első vágást az által, hogy a főpapokat és közlelkészeket pervesztés esetén világi bíróság büntetésének elszenvedésére ítélte. Albert és Hunyadi Mátyás azzal okolták e törvényt, „nehogy egyik félnek a másik felett uralma legyen“. Ezen államegyházhatalom ellenes iránynak Verbőczy törvénykönyve a következő végleges alakot adta: „Világi ügyekben a polgári törvények lerontják a kánonokat és azokat megsemmisítik“. A megindult hatalmi harcnak megannyi kiemelkedő mozzatai: II. Ulászló decretuma, mely minden világi ügyet elvon a papi igazságszolgáltatás alól; elrendeli, hogy jövőben a királyi birtokból sem a főpapok, sem egyházaik nem fogadhatnak el adományokat; megtiltja a világi hatalom segédkezését a dézma beszédnél. Természetes, hogy az egyház nem nézte tétlenül e rendelkezéseket s míg egyfelől ebben kereshetjük a vallás szertartásos kötelességei elhanyagolásának okát, másfelől kimondhatjuk, hogy mire a hitélet dogmatheologiai részének megtisztítására került a sor, az államvallás hatalmi tulkapásai ellen való küzdelem immár régen s nagy erővel folyt.

Nem volt ennél kisebb csapás a római szertartású hitéletre a Mátyás idején újra éledő humanizmus sem. Ez irányzat, melynek fontosságát kezdetben az adta meg, hogy a megelőző idők szertelen csapongásaival szemben, a gondolkozást s közerkölcset helyes útra terelni igyekezett, nem állott meg hivatása határán, hanem azon túlmenve, átakarta alakítani az egész közéletet. A keresztény valláson rést ütött a görög-római mythologia; az egységes nemzeti érzést elnyomta az olygarehák partikuláris uralma; egyszerűség helyett a fényt, nemzeti nyelv helyett a

latint és görögöt tették általánossá ; észre sem véve, hogy az idők árját, a társadalmat egy rövid század alatt homlokegyenest megváltoztatni nem lehet. A renaissanceból hiányzott a nemzeti szellem, a nemzeti nyelv, hiányzott a keresztény vallás őszinte hite s hiányzott a filozófia. A renaissance embere művész volt minden munkájában a nélkül, hogy lett volna egységes élet-böleselete, mely alkotásain sajátos jellemét kifejezte volna. Ez általános alakulás a legijesztőbb példákat váltotta ki. A renaissance nemes gyümölcse hazánkban idegenek számára termett s a fa, mely e gyümölcsöt létrehozta, nem magyar kezek által gondoztatott. Az igazság, melynek legszebb apotheozisául az utókor annyi szeretettel ápolja a nagy király emlékét, árnyékával a békétlenkedők egész legióját takarta. A gazdag és hatalmas főurak mellett ott voltak a veszendőbe menő szegény nemesek ; a főpapsággal szemben a romlásnak indult szerzetrendek. A mi uralmának legerősebb támasza volt, híres állandó hadserge, halála után az ország romlásának lett tényezője. Szociális politikája, mivel pénzügyeit biztosította, csak az ő kezében lehetett áldásos, mert csak ő tudhatta összefűzni az óriási latifundiumokon nyomorgó jobbágyok érdekeit a főurakéval oly időben, midőn egyetlen szükséges teendője az lett volna, hogy a benne összpontosult hatalom segélyével a vármegyékre kiterjedő nagybirtokokat feloszssa a kis- és középbirtokosok közt.¹ Mindezek s többi intézményei utódai kezében a legrettegőbb anyagi és erkölcsi örvénybe sodorták Erdélyt és Magyarországot. A kór első megnyilatkozása az állampénztárban tünt elő. 1490 szept. 18.-án megkoronázott Ulászló még a rendkívüli szükségei fedezésére sem talált elegendő pénzt, jöllehet a korona összes jövedelmei rendelkezésére állottak. A uralkodó gazdálkodási nehézségei felforgatták a belbékét. Várday Pál érsek egyik levelében Cato e mondásával jellemzi korát : „Olyan szabad államban élünk, a melyben mindenkinek, a mi neki tetszik, szabad“. A lázadás, mely a törvénytelen adó kivetése miatt Erdélyben kitört, kezdete volt a polgárháborúnak, mely tiz év mulva a legádázabb ellenségeskedés földévé tette hazánkat. Az ezek folytán létrejött országos közállapot kettős bajjal járt. Az egyik külpolitikai volt. A külföld, melynek elismerését Mátyás uralkodása a legnagyobb

¹ Dr. *Acsády* I. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. Bevezetés. Bpest, 1888.

mértékben kiérdemelte, most silány szánakozással nézte a szomorú vergődést. A kereskedelem a zilált pénzügyi viszonyok miatt majd minden vonalon megakadt; a politikai összeköttetések is megszakadtak. A másik belpolitikai volt. A nép jólléte csak másodsorban függ az adó nagyságától; a közbátorság, a személy és vagyónbiztonság, az igazság kiszolgáltatása sokkal érzékenyebben befolyásolják azt.¹ Most ez is veszendőben. A bekövetkezendő idők elégtelenségének oka e ponton kezdődött. Ország-szerte egy új hangulat szülemllett meg az olygarchák ellen, kik „elég erősek arra, hogy büntetlenül garázdálkodhassanak, de arra viszont gyöngék, hogy az országot a külső ellenségek támadásaitól megoltalmazzák“. E hangulat terjesztői a közne-mesek valának s céljuk oda irányult, hogy a főurak befolyását megtörve, az ország kormányát egy nemzeti király választásával biztosítsák. Tekintetük Corvin Jánosnak halála után Szapolyai János felé irányult.

Ily állapotban találta Erdélyt a német reformáció. A nemzeti király után epedő köznemesség lelkesedéssel fogadta a lutheri protestációt. Fölhevülése azonban csakhamar lecsillapodott, midőn arra a tapasztalatra jött, hogy Szeben, Brassó és Meggyes vidékén a szászság az új hitet nem a nemzeti királyság gondolatával fűzi össze, ellenkezőleg, saját függetlenségének vél belőle támaszt készíteni. S terjedt a közhit: Luther vallása német vallás, követői a németek barátai s mert a német Ferdinándnak ezimborája, a lutheránusok a nemzeti önálló fejedelemségnek is ellenségei. Rettentő kínzások gyötörték végig Erdélyt ez időben. Az új és régi hit leple alatt Szapolyai János a magyar nemzeti állam nevében törte össze az erdélyi szászokat. 1520—1540 között a krónikás szavai szerint több vér áztatta Erdélyt, mint eső víz.

A trón betöltési zavarok Szapolyai halálával újra kezdődtek. Izabella, illetőleg a kiskorú János Zsigmond protectora a hatalmas török, Ferdinándé V. Károly. A magyar urak hamar észrevették a két fél különböző erejét s ki tehette, Martinuzzi mellé pártolt. Mert Martinuzzi volt ez időben János Zsigmond teljes hatalmu kormányzója, ezzel avatta őt a haldokló Szapolyai utolsó rendelkezése, a török s az erdélyi magyarság bizalma. Új hiva-

¹ Dr. *Acsády* I. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. Bpest, 1888.

talában sem feledte régi ura terveit. Ezért ha ismételten is elismerte, hogy Erdély nemzetei közül legszilárdabban a szászokba vetné bizalmát, állhatatosan gondoskodott róla, hogy nemzetiségi törekvésük symboluma, a német földön termett lutheránizmus minél előbb elpusztíttassék. Az kétségtelen, hogy a nemzetválság e szomorú éveiben sikerült is tervét megalapozni, sőt nagyrészből meg is valósítani. Azonban a terjedő protestántizmust gyökerestől kiirtani: lehetetlen volt, hiszen Erdély kultúrája ez időben éppen a nyomorgatott szászok birtokában vala. A magyarság főleg nyerstermelő és katona, a szászok kereskedő és iparos; annak vagyona inkább az ingatlan terület s jövedelmének nagysága a keresettől függvén, a szászok üzérkedésére volt utalva. Ezek kezében volt a pénzérték, háborus idők legbiztosabb kincse. E foglalkozás tájékozathat szellemi állapotukról. Egyfelől a németekkel való rokonságuk, másfelől foglalkozásuk s a külföldi nagyobb vásárokon való gyakori megjelenésük a szászoknak biztosította a legfejlettebb intelligenciát. Náluk a lutheránizmusnak nemzetiségi aspirációkkal összekapcsolása tehát nem vala öntudatlan.

Ám voltak a szászok között igen sokan, főleg Besztercze és Kolozsvár vidékén, kik szász eredetük mellett is jó magyarok akartak lenni, foglalkozásuk, iskolázottságuk ép oly intelligenciát biztosított részükre is, mint a többieknek. Ezek csakhamar átlátták, hogy Brassó, Szeben és Meggyes-vidéki rokonaikkal egy uton nem haladhatnak. Heves benső küzdelmek után kezdték meg a különválást s akkor is lehetőleg úgy, hogy a separatio ne legyen feltűnő. E magyaros mozgalom vezére Dávid Ferencz volt, ki ekkor lépett be nemzeti történetünkbe, hogy annak három évtizeden keresztül egyik irányítója legyen.

Erdélyben a régi jogrend szerint mindaddig, míg csak a róm. katolikus vallás volt ismeretes, a gyulafehérvári káptalanhoz kellett beszolgáltatni a papi tizedet. Leszámítva a késedelmi vagy jogtalan kiróvás elleni pereket, arra soha sem volt eset, hogy valaki e törvényes kötelességét ne teljesítette volna. Más lett azonban a helyzet a lutheri reformáció terjedése után. A helységek, melyek az új hitet elfogadták, megtagadták a káptalannak fizetendő adót. A káptalan valamelyik hatalmas s az ő pártján levő főúr segítségét szokta ilyenkor igénybe venni. Így történt ez Besztercze vidékén is. Háportoni Forró Miklós

petresi földbirtokos — papjának, Dávid Ferencznek, ösztönzésére — nem fizette meg a köteles tizedet. Ezért Vitéz Miklós fehérvári kanonok s kincstartó 1553 április 22.-én pert indított ellene. Vádjában a tartozáson kívül olvasható, hogy a bíróság által bírságul reá rótt 200 forinttal is késlekedik. Meggyes Ferencz nagyprépost — kinek ilyen ténykedésről ez az utolsó tudósítás — felkérte Báthori András főurat a követelés behajtására. Báthori az elintézését Baládfi, Korong, Miske, Kulcsár és Csekelakira bizta. Azonban, úgy látszik, minden eredmény nélkül, mert az egy hónap múltán (1553 május 29) kinevezett tényleges püspök, Bornemissza Pál is küldött levelet ez ügyben. Ő már nem elégedett meg a dézsmával, hanem a protestáns ujitásokat is kifogásolta. A szászok erre azt felelték, hogy a régi templomi berendezésből az oltárokat, faképeket, ékességeket, a czifra papi ruhákat kihordották, a keresztségben a babonázásokat, ördögüzést és kereszthányást eltörölték. Bornemissza megbotránkozásának újabb püspöki körlevélben adott kifejezést, felszólítva a reformokhoz hajló minden eklézsiát, hogy bűnbánólag térjenek vissza régi egyházuk törvényeihez; a mennyiben pedig felfogásuk a régi hagyományokon ujitást kívánna, az ujitásokat mindaddig ne hajtsák végre, míg az e célra összehívandó gyulafehérvári zsinaton kívánságukra választ nem kapnak.

Besztercze vidéke (Nösnergau), hová Petres is tartozott, 1554 nov. 1—5-én a széki partialison határozott ez ügyekben. A tárgysorozat első pontja Hebler Mátyás szász lutheránus püspökké választatásának tudomásul vétele volt, a mivel kapcsolatban fölolvasták a szebeni zsinat rendelkezéseit is. Ennek első pontja: az új nestorianizmus minden követői s az összes sakramentáriusok, t. i. Berengar, Wiclif, Carlstadt, Zwingli, Oecolampad, Kálvin, stb. tanításainak vallói, ezek között különösen Stancaró és Kálmánesehi elítéltetnek s Melanchton utasítása folytán a biblia rendelése szerint világi hatóság által büntetendők. A továbbiakban rátértek Bornemissza leveleire. Válaszuk első részében azon esodálkoznak, hogy a püspök olyan szigoruan megdorgálta őket, holott az udvarában s velük egy hiten levőket nem vette észre, valamint visszautasítják azt a gyanut, hogy ők zsidózók volnának, mivel ragaszkodnak a szentírásnak igaz értelméhez; a második részben kijelentik, hogy ők örömmel fogadják a gyulafehérvári zsinatra való meg-

hívást, mert az egyházban tényleg sok újítás szükséges, az újítandókat — jelenlegi hitük s tanaikról vallástételüket (itt talán Honter Formulájáról van szó) könyv alakjában mellékelik. Ilyen válasz után Bornemissza valóban nem várhatott békés megegyezést, ezért az ígért zsinatot nem hívta össze; minnek első következménye az volt, hogy Besztercze vidéke végleg elszakadt a római egyháztól s folytatta a reformokat aképpen, hogy Krisztus testének a kenyérben való jelenlétét, az idvességnek a szentségekhez hit nélküli kötését, a fülbe-gyónást s a betegek gyóntatását eltörülte.

A Kolozsvárról eltávozott Stancaro ekkor eesedi Báthory György pártfogását élvezte. Azonban a reformáció már sokkal előrehaladottabb stádiumban volt, semhogy a fölkellett izgalmak elől félre lehetett volna állani; sőt éppen Báthory György volt az, a ki nyilvános zsinatot rendelt el 1555 február 24.-re Erdődre. Ha Stancaro helyt tud állani magáért, úgy érdemes a további pártfogásra; ha nem, hát vezesse sorsa! Melanchton hívei oly nagy számban gyűltek e helyre, hogy másnak szóhoz jutni alig lehetett. Csoda-e, ha ily körülmények között elítélték a „hamis tanítókat“? Stancaro, kit személyileg is érintett a széki s erdői végzés, könyvet irt ellene. Tiltakozott elítélő jogosultsága ellen; kétségbe vonta, hogy azok megtudták volna érteni az ő tanításait; újra elmondta, hogy szerinte Krisztus nem isten, hogy isten égben lakozó lényeg, melynek az istenség, atyaság, fiúság, lélek, stb. csak megnyilvánulási formái, abszurdum, hogy akár isten, akár az ő egyik attribútuma, a Fiu, bármily formában jelen lehetne az urvacsorában. E tiltakozását a szenvedély hevében sértő kifejezésekkel tetézte; Melanchton, ki 1553-ban Doctrina de Mediatore ezimen előadásokat tartott, 1554-ben Responsio de controversiis Stancari ez. pedig könyvet adott ki ellene, épp úgy nem kimélte csipős megjegyzéseitől, mint nem a mult idők szentatyáit vagy századának kiválóságait. A kihívást Dávid Ferencz fogadta el s mint ekkor már kolozsvári iskolaigazgató, Dialysis scripti Stancari ez. könyvet irt ellene. Szemére lobbantotta, hogy éppen csak a széki végzés ellen van kifogása, holott Lengyelországban, Frankfurtban s Bártfán nyilvános vitában legyőzetett; aztán meg az sem igaz, hogy csak Széken hoztak ellene végzést, hiszen ugyanez megtörtént — Szebenén kívül — az óvári, tályai és erdői gyűlé-

seken is. Rámutatott arra, hogy mind e gyűlöletességnek Stancaro elvakult rabbinizmusa az oka; mert ért a héber nyelvhez, hát önmagát bárkinél tudósabbnak állítja. S még ő gyanusít másokat arianizmussal, holott nem akarja észrevenni, hogy az ő egyetlen, megoszolhatatlan, öröktől való s részeire nem osztható istensége a legcardinálisabb arianizmus. Az is ok nélkül fáj, hogy elitélői Filippisták, hiszen Melanchton jelenleg többet használ isten igaz egyházának e földön annál, a mennyit Stancaro észszel fel tud érni. Hogy ő volna a lengyelek reformátora, nem lehet dicsekvés tárgya, mert hivei a gyaláznak hivei. Avagy azt, a ki megveti a régi atyákat s a szentkönyv jeles magyarázóit, sőt talán magát a bibliát is, ellenben saját ingeniumát állítja a dolgok mértékéül, lehet-e gyalázkodó felfuvalkodottnál egyébnek nevezni? Kétségbe vonni egy olyan állítást, melyért eleddig sok ezren mátyr halált szenvedtek: esztelenség; s mert Stancaro mégis ezt teszi, a világi hatóság joggal üldözi.

Az erdődi végzés nemcsak Stancarot fosztotta meg lelkési állásától, hanem Kálmáncsehi Sánta Márton debreczeni papot is, ki a terjedő zwingliánizmusnak vala egyik első hirdetője.

E vitatkozásoknak a szoros értelemben vett theologiai szempont mellett egyéb, annál nem kevésbé fontos jelentősége is volt: a szint vallott magyar protestánsok tömörítése. A Meszeshegységen inneni földterületnek, Erdélynek, a széki; a Meszesen túli területnek, Magyarországnak előbb az óvári, majd az erdődi zsinaton nyílt alkalma kifejezést adni magyar szellemű protestántizmusának. A vallás terén való nemzeties mozgalmat nyomon követték a politikaiak. Úgy látszott, hogy Martinuzzi meggyilkolásával s Castaldonak betelepülésével a római katolikus és királyi reactio diadalmaskodik Erdélyen. Hiszen Izabella, miután János Zsigmondnak eljegyezte Ferdinánd legkisebb leányát, 1551 július 19.-én aláírta a hires szerződést, mely szerint fia apai örökségét elcseréli az oppelni és ratibori hercegséggel s cserében Erdélyt örökre átengedi Ferdinándnak. Martinuzzi helyét a püspökségben Abstemius Bornemissza Pál foglalta el. Petrovics Castaldonak adott helyet. A vajdai méltóság előbb Báthory Andrásé, majd Dobó István és Kendy Ferenczé lett. A multból nemcsak a rendszer, de a személyek is mind kicseréltek. Ferdinánd a hozzá küldött jelentésekből azt hihette,

hogy uralma Erdélyben ez által végleg megszilárdult. Pedig e jelentések hamisak, emberei erőtlenek, politikája sekélyes s az ellene támadt közhangulat egyre izmosabb volt. Azon pillanatban, melyben a barát életét kioltották, halálos csapást mértek Ferdinánd erdélyi uralmára s rázudították az ellenséget az ország oly vidékeire, melyek abban a tiz esztendőben, midőn a török Magyarország nagy részének urává lett, másik részét pedig feladta, úgyszólván teljesen bántatlanul maradtak.¹ Castaldo jól érezte helyzetének gyöngéjét s 1553 márcziusában elhagyta helyét. Kendy Antal, ki a nemzeti pártnak ez időbeli feje vala, e körülményt alkalmasnak tartotta Izabella ügyének diadalra juttatására, azonban Petrovics késlekedésén megtörött szándéka. Különben is a török tudta s beleegyezése nélkül egyetlen lépést sem volt tanácsos megtenni. Másfelől a porta a legnagyobb jóindulattal közeledett a nemzeti párthoz: János Zsigmondnak, ha visszatér, birtokául ígérte atyja összes földterületét; Petrovicsot 1554-ben Lugos és Karánsebes vidékének ujólag urává tette; Ferdinándot ismételten felszólította Erdélyről való lemondására. Mindezen intézkedéseit a perzsákkal kötött béke után azzal tetőzte, hogy ráizent az erdélyi urakra: vagy visszaültetik János Zsigmondot a fejedelmi trónra, vagy pedig kegyelem nélkül végig pusztítja földjüket. Fontolgatásra nem volt idő. Az 1556 februári tordai országgyűlés Izabellát követek által hazahívni határozta. Ferdinánd ügyét e veszendő időben csak Dobó István és Bornemissza Pál képviselték, minthogy Kendy Ferencz Izabellához pártolt. Petrovics még e hó végén elhagyta Lugost s a dobrai hegyeken át Gyulafehérvár ellen, majd az ostromot Balassára bizván, Szászsebesre ment, hol a már együtt levő országgyűlés véglegesítette őt kormányzóságában. E gyűlésnek más végzése is volt, nevezetesen az, hogy a kik nem akarnak meghódolni János Zsigmondnak, fegyveres erővel üzetenek ki birodalmából. E végzés főleg Ferdinánd vezetőt illette. A nem fizetett zsoldosoktól cserben hagyott Dobó Szamosujvába zárkózott s kérte elbocsáttatását; Bornemissza a fejedelmi csapatok kezébe került Gyulafehérvárból Gyaluvárába menekülvén, írta Nádasdy nádornak: „Nines itt már urunknak egy falucskája sem. Hivjanak vissza, mert engem nem a püspöki

¹ *Acsády I.*: Magyarország három részre oszlásának története. Budapest, 1897. 316 l.

erődök várnagyává, hanem püspökké neveztek ki“. Vágya június 11.-én teljesült. Eltávozott, jegyzé meg róla Forgách, „író tollán kívül semmije sem maradt Erdélyben“. Talpalatnyi földje sem, mert a szászsebesi végzés értelmében minden vagyonát lefoglalták. E birtokelkobzás végső csapás volt a már régóta haldokló erdélyi római katolikus egyházra.

A mily mértékben nőtt János Zsigmond pártja, oly mértékben apadt Ferdinándé. Bebek Ferencz és György, Báthory György, Perényi Gábor és Ferencz, sőt titokban maga Báthory András is elhagyta. Ily körülmények között nem maradt más hátra, mint a porta előtt szóbeli kijelentések után június 14.-én irással is documentálni Erdélyről való lemondását.

Ezzel az önálló nemzeti fejedelemséget gátló utolsó akadály is eltűnt s úgy látszott, hogy Izabella birodalmában teljes lesz a béke. Azonban a sors láthatatlan bajokról gondoskodott. A nemzeti mozgalom másik vezetője, Petrovics Péter, aldunai iskolájában olyan hitet tanított, mely ellenkezett a római és wittenbergi fölfogással. E nézet vallóit közönségesen sakramentáriusoknak nevezték s Kálmáncsehi Sánta Mártonhoz fűzt 1556 februárius 22.-én Kolozsvárra érkezvén, Petrovics magával hozta Kálmáncsehit is. Nem ismerjük eléggé tanításait, de abból, hogy Petrovics és Kendy Ferencz az ő útásítására tisztított meg igen sok templomot a szent képektől és oltártól, azt gyanítjuk, hogy a svájci reformáció előhírnöke volt hazánkban. Személyét régebről ismerték, hiszen nem is olyan régen volt a gyulafehérvári káptalani iskola igazgatója, maga Dávid Ferencz is tanult tőle; sátoraljaujhelyi, munkácsi, beregszászi, sőt debreczeni szereplésének is sok tanuja él e városban. A krasznai plébános, Szegedi Lajos, vele együtt tanult a krakkói egyetemen. Meg is látszik rajta, mert ő is olyan sakramentárius, mint Kálmáncsehi. Legalább Dávid Ferencz, ki kathedráját 1556-ban a szószékkal váltotta fel, egyszerre tiltakozott mindkettőjük igehirdetése ellen. Az előjeleiben már észrevehetőleg mutatkozó nyílt vitatkozást október 27.-én a kormánytanács kinevezése akasztotta meg. E szerint az ország kormányzója Petrovics Péter lett, kancellár Csáky Mihály, tanácsosok tizenhaton. Ha Kálmáncsehinek Petrovics volt protectora, Dávidé Csáky Mihály, kit először mint gyulafehérvári kanonokot ismert s ki öt évvel előbb költséget adott a Heltai-féle biblia első

kötetének kinyomatására. Ő támogatta most is a kolozsvári lutheránus papokat, mikor július végén könyvet adtak ki a sakramentáriusok ellen. Ám, hiába volt mindez; hiába Hebler tiltakozó Ellenboronja is, Kálmáncehi nemhogy elhallgatott volna, sőt Kolozsvár piacán a keresztelő medencze helyett sertésvályuból keresztelt, mondogatván, hogy ez a keresztény szabadság. Mindkét fél a november 25.-iki országgyűléstől várta a viszály lecsillapítását.

Jellemző, hogy a római katolikus Novicampianus Albert, a királyfinak nevelője, a kolozsvári országgyűlésen arianusoknak nevezte a sakramentáriusokat, éppen úgy, mint egy évvel előbb Dávid Stancarot. A gyűlés a várt békéltetést elhalasztotta, ellenben elhatározta, hogy a püspökség, prépostságok s konventek lefoglalt javait secularizálja s azoknak jövedelmeit az ország szükségleteire fordítja; továbbá, hogy mindenki azt a hitet követheti, melyet akar. Nagyjelentőségű elv rejlik e két végzésben. Az 1556 november 25.-iki országgyűlésen kimondott secularizáció az egyházegyenlőség megalapozása volt.¹ Ettől kezdve Erdélyben megszűnt az államvallás fogalma, minden egyház hivatalos lehetett, ha a törvényhozás elismerte; a miből önkényt következett, hogy a törvényesen elismert egyház hitelveit tetszése szerint nem változtathatta meg. Valamint, hogy a *ejus regio, ejus religio* elvének épségben tartása mellett, bárkinek szabadságában állott előbbi hitét jobb meggyőződés után újjal eszerélni föl.

(Folytatása következik.)

¹ *Pokoly J.*: Az erdélyi református egyház története. IV. köt. Budapest, 1905. 3—16 l.

DR. BORBÉLY ISTVÁN.

Az unitárius egyház megújhodása Lázár István püspöksége alatt.*

A leopoldi diploma 1691-ben Erdélyt a Habsburgok uralma alá vezette. Ezzel nemcsak az erdélyi fejedelemségnek, hanem Erdély önálló életének is vége lett; ilyet legalább is a 18. században nem élt, sőt sokkal alárendeltebb helyzetbe került, mint Magyarország. Nem volt elég, hogy külön kormányzánk volt, melynek kebelébe tartozott a vallásügyi bizottság, mely nem annyira a vallásügyek rendezésével, mint inkább az e tekintetben Bécsből kapott parancsok kérlelhetetlen végrehajtásával foglalkozott; nem volt elég — mondom — külön kormányzánk, hanem itt volt Nagyszébenben a katonai főparancsnokság is. Azért, hogy megvédelmezzon minket és jogainkat? Nem! hanem, hogy a mennyiben oly dolog adja elő magát, melynek végrehajtására erdélyi ember nem vállalkozik, hajtsa végre azt a katonai főparancsnok.

Erdély önállóságának megszünése s a Habsburg-ház uralma reánk, unitáriusokra nézve a szenvedéseknek végetlen kálváriája. A 17.-ik századot Kolozsváron óvári iskolánk erőszakos elvételel zárjuk. A 18.-ik század csapást csapásra hoz, elnyomást elnyomatásra küld, úgy, hogy Isten különös gondviselésének s az őseinkben rejlett nagy lelki erőnek köszönhetjük, hogy egészen meg nem semmisültünk. Enyhületet, — enyhületet és nem igazságot — csak e század utolsó része hozott reánk. I. Lipót elvettette Kolozsvárt óvári iskolánkat; a 18. század elején III. Károly 1716—18. években a kolozsvári főtéri templomot ama plebániai

* Tanári székfoglaló; telolvastatott 1910. május 28.

Ismétlések elkerülése szempontjából itt jegyzem fel a használt forrásmunkákat. Uzoni—Kozma: Hist. Unitar. Jakab Elek: Kolozsvár tört. Legfőképen az unitárius egyház zsinati és consistoriumi eredeti jegyzőkönyvei. Mikó L.: Canon-gyűjt. A Ker. Magvetőben megjelent vonatkozó adatok. Benczédi G.: A kolozsv. unitár. kollég. vázlatos tört. Székely S. és Ferencz J.: Unitár. egyh. tört.